

Mistrovská díla 20. století v komorní hře na ZUŠ

PhDr. Gabriela Kubátová, Ph.D.

Katedra hudební výchovy Pedagogické fakulty UK v Praze

Anotace: Článek se zaměřuje na rozvoj praktických hudebních dovedností i hudebnosti obecně v rámci komorní hry na ZUŠ u začínajících i vyspělejších houslistů prostřednictvím moderní hudby. Upozorňuje na kompozice dvou z nejvýznamnějších skladatelů 20. století Bohuslava Martinů a Bély Bartóka - Snadné etudy (Études faciles) pro dvoje housle (H. 191; Paříž 1930) a 44 duet pro dvoje housle (Sz. 98, BB 104; 1931).

Klíčová slova: housle, děti, komorní hra, duo, interpretace, Bohuslav Martinů, Béla Bartók.

Masterpieces of 20th Century Chamber Music at Elementary Music School

Annotation: The article concerns the development of practical music skills through the teaching of chamber music at elementary music schools both for beginning and advanced violinists with the focus on the music of the 20th century. It analyses Études faciles For Two violins (H. 191; Paris 1930) and 44 Duets for Two Violins (Sz. 98, BB 104; 1931) written by two of the most important composers of the 20th century Bohuslav Martinů and Béla Bartók.

Key words: Violin, children, chamber music, duo, interpretation, Bohuslav Martinů, Béla Bartók.

PhDr. Gabriela Kubátová, Ph.D., Music Department, Faculty of Education, Charles University, Prague.

Po zvládnutí elementárních návyků houslové hry začíná téměř každý pedagog lidovými písněmi s houslovým doprovodem, později přechází ke komponovaným jednoduchým duetům často určeným pro domácí muzicírování. Z hlediska pedagogicko-instruktivního se již tradičně spoléháme zejména na odkaz autorů 18. a 19. století, na skladby, které pomáhají rozvinout základní atributy houslové hry - intonaci, rytmus, smysl pro souhru či pro kvalitu tónu. Chceme-li dále rozvíjet hudebnost i praktické nástrojové dovednosti vzhledem k moderní hudbě, ráda bych upozornila na dva základní cykly, které dětem věnovali dva z nejvýznamnějších světových skladatelů 20. století - Bohuslav Martinů a Béla Bartók.

V roce 1930 zkomponoval Bohuslav Martinů na objednávku pařížského nakladatelství Alphonse Leduc v Paříži Snadné etudy (Études faciles) pro dvoje housle (H. 191; Paříž 1930) uspořádané do dvou sešitů. Řada devíti etud je seřazena od snazších k obtížnějším ve smyslu ovládnutí nástroje a jednotlivých typů techniky. Všechny pět etud prvního dílu lze hrát v první poloze. Didaktický smysl díla je zřejmý.

Etuda č. 1 Moderato je zaměřena na techniku pizzicato v pravidelném rytmickém pohybu s nároky na přesnou souhru a dynamické odstínění.

The image shows the musical score for Etuda č. 1 Moderato by Bohuslav Martinů. The score is written for two violins (Violons I and II) and piano accompaniment. The tempo is marked 'Moderato' and the articulation is 'PIZZ.' (pizzicato). The key signature is one sharp (F#) and the time signature is 2/4. The dynamics range from piano (p) to mezzo-forte (mf). The score consists of two systems of staves. The first system shows the Violon I and II parts, and the second system shows the piano accompaniment. The music features a steady rhythmic pattern with dynamic shading.

Etuda č. 2 Andante vhodně rozvíjí smysl pro zpěvný polyfonní dvojhlas v třídobém taktu s pravidelnou čtvrt'ovou pulzací a smysl pro tvoření tónu.

Andante

VIOLONS

I

II

p

p

mf

Podobný záměr má i hybnější etuda č. 3 Moderato, tentokrát v taktu 2/4.

Moderato

VIOLONS

I

II

mf

mf

f

f

V etudě č. 4 Andante se objevují nové prvky – synkopy a ligatury. Skladatel navrhl i smykové řešení.

The image shows the musical score for Etude No. 4, Andante. It is written for Violins I and II and Piano. The tempo is marked 'Andante'. The key signature has one sharp (F#) and the time signature is 3/4. The Violin I part starts with a dynamic of *p* and features several slurs and accents. The Violin II part also starts with *p* and has a similar melodic line. The Piano part is divided into two systems. The first system starts with *poco, f* and the second with *mf*. The piano accompaniment features a steady eighth-note pattern in the right hand and a more complex rhythmic pattern in the left hand, including slurs and accents.

Etudu č. 5 Poco allegretto v 3/8 taktu a živém rytmickém pohybu je možné podle vyspělosti žáků hrát buď krátkými smykky martelé (v pomalejším tempu), nebo házeným smykem spiccato.

The image shows the musical score for Etude No. 5, Poco Allegretto. It is written for Violins I and II and Piano. The tempo is marked 'Poco Allegretto'. The key signature has one sharp (F#) and the time signature is 3/8. The Violin I part starts with a dynamic of *p* and features a rhythmic pattern of eighth notes with slurs and accents. The Violin II part also starts with *p* and has a similar rhythmic pattern. The Piano part is divided into two systems. The first system starts with *p* and the second with *mf*. The piano accompaniment features a steady eighth-note pattern in the right hand and a more complex rhythmic pattern in the left hand, including slurs and accents.

Čtyři etudy druhého sešitu jsou nástrojově i výrazově náročnější, i hudební řeč je bohatší a poněkud komplikovanější. Přes složitou rytmickou fakturu je však možné vše hrát v první poloze – nejedná se tedy o „devět houslových etud uspořádaných podle poloh“.¹ Polohy lze v případě vyspělejších houslistů libovolně použít, zásadně ale tato problematika v díle obsažena není.

¹ Mihule, J.: Bohuslav Martinů, str. 57

Etuda č. 6 Allegro moderato ve $\frac{3}{4}$ taktu rozvíjí hru pohyblivých šestnáctin.

Allegro moderato

VIIOLONS

I

II

p *poco f* *f*

Hudební jazyk etudy č. 7 Andante – takt celý – je obohacen o chromatické postupy a „smělejší“ harmonické modulace.

Andante

VIIOLONS

I

II

p *mf* *p* *mf* *p* *mf*

Etuda č. 8 Poco andante procvičuje rytmus hrou v 5/8 taktu, kdy autor usnadňuje orientaci pomocnými tečkovanými taktovými čarami, dělicími takt na tři plus dvě osminy nebo obráceně.

Poco Andante

VIOLONS I

VIOLONS II

PIZZ.

p

p

mf

f

mf

mf

V podstatě všechny prvky jsou shrnuty v závěrečné deváté etudě Moderato ve 3/4 taktu.

Moderato

VIOLONS I

VIOLONS II

p

p

mf

poco f

poco f

mf

mf

poco f

f

f

Hudební řeč Snadných etud je sice moderní, avšak velmi přístupná a přiměřená věku a vyspělosti mladých houslistů. Etudy je možné bohatě využít v komorní hře na uměleckých školách.

O rok později zkomponoval Béla Bartók v Budapešti 44 duet pro dvoje housle Sz. 98, BB 104². Dílo vzniklo z podnětu německého houslisty a pedagoga Ericha Dofleina, který v roce 1930 žádal Bartóka o svolení k úpravám klavírních duet z cyklu Dětem pro dvoje housle, které zamýšlel jako pedagogický materiál propojující hudební vzdělávání již od počátku s moderní hudbou. Bartókovou reakcí byla kompozice originálních duet, při jejichž vzniku s německým pedagogem úzce spolupracoval. Revidovaná verze tohoto díla byla nově vydána skladatelovým synem Peterem Bartókem s ohledem na všechny dostupné zdroje³ v Univerzální edici v roce 1992⁴.

Bartókova dueta, sestavená do čtyř cyklů podle nástrojové náročnosti, jsou houslovou obdobou skladatelova monumentálního klavírního cyklu Mikrokosmos, který má celkem 153 částí. Původní lidová hudba východní karpatské oblasti, jejímuž systematickému studiu zasvětil Bartók svůj život, je základním prvkem jeho skladatelské tvorby pro mladé houslisty. V duetech se vyskytují upravené písně a tance z Maďarska, Slovenska, Rumunska, Bulharska, ale i arabských zemí, ovšem v mistrovské prokomponované stylizaci a s originálním kontrapunktickým partem druhého nástroje. Dílo je koncipováno jako progresivní technické studie, které slouží k osvojení harmonických a rytmických složek moderní hudby. Unikátní skladatelský přístup uplatněný v těchto drobných kompozicích je srozumitelný a pochopitelný i dětem. Nelze souhlasit s tvrzením „... *kdo nemá bližší vztah k folklóru, ať je raději nehraje (...)*“⁵. Instruktivní charakter cyklus naopak přímo predestinuje k navázání či rozvíjení vztahu k folklóru u nejmenších, ale i vyspělých interpretů.

² Uvádím zavedené katalogové číslování označené Sz. (András Szöllösy) i novější BB (László Somfai).

³ a) čistopis manuškriptu použitý jako předloha pro první tištěnou edici (Bartók Archiv Signatur 69 WFC 3)

b) tištěný exemplář připravený k edici během 2. světové války pro anglicky mluvící země, který Bartók opatřil ručně psanými poznámkami a komentáři k některým anglickým názvům (Bartók archiv signatur 69 WFC 2)

c) Bartókův dopis datovaný ze 7. prosince 1938 určený Erwinu Steinovi, editorovi nakladatelství Boosey&Hawkes, ve kterém věnuje Bartók zvláštní pozornost vysvětlení zápisu své notace v kombinaci legata a staccata u smyčcových nástrojů.

⁴ Bartók, Béla: 44 Duets for Two Violins Sz. 98, BB 104. Universal Edition UE 10452b, Neuausgabe 1992, revision Peter Bartók.

⁵ NAVRÁTIL, M. *Béla Bartók, život a dílo*. Ostrava : Montanex, 2004, str. 64.

První díl duet obsahuje čtrnáct písní a tanců. Zajímavé je, že Bartók kromě základního metronomického údaje uvádí i duratu skladby v sekundách. Úvodní dvě skladbičky *Škádlivá píseň*

a *Kalamajka* jsou psány v taktu 2/2, např. *Rumunská píseň* pak seznamuje mladé interprety s hrou v 6/4 taktu.

V *Ukolébavce* se vyskytuje neobvyklé předznamenání, neboť první hlas má předepsané posuvky *b* a *des*, zatímco druhý hlas *fis*.

Skladbičky prvního dílu je možné použít i v ansámblové hře.

Druhý díl sestává z jedenácti duet poněkud většího rozsahu, stále je však možné vše hrát v první poloze. Autor již využívá jednodušších dvojhmatů, často v kombinaci s prázdnou strunou a naznačuje specifické frázování např. v *Burlesce*, kde by měl být podle autorových poznámek precizně dodržen rozdíl mezi osminovými notami svázanými legátem s tečkou u poslední z nich umístěné buď *pod* obloučkem nebo *nad* ním.

První varianta znamená přerušení před poslední osminovou notou, druhá pak zkrácení poslední osminy bez přerušení⁶. Rovněž následující *Maďarský pochod* je opatřen frázovacími znaménky ve smyslu „nádechů“.

⁶ V dopise ze 7. prosince 1938 určeném Erwinu Steinovi, editorovi nakladatelství Boosey&Hawkes, věnuje Bartók zvláštní pozornost vysvětlení způsobu své notace v kombinaci legata a staccata.

Tempo di marcia, allegramente ♩ = 132

Taktové označení *Pohádky*, která je komponovaná v 8/8 taktu, skladatel pro usnadnění členění takt na 3 + 3 + 2 osminy.

Molto tranquillo, ♩ = 136-126

Třetí díl zahrnuje opět jedenáct kompozic, ve kterých je znatelný posun k rychlejším tempům, ke komplikovanější intonační a harmonické struktuře. Skladatel hojně používá střídavé takty, např. v *Novoroční písni II.* se střídají takty 6/8, 5/8 s takty 3/4.

Tempo giusto, ♩ = 60

V *Zakarpatském tanci* se učí houslista akcentům na obvykle nepřízvučných dobách.

Allegro, ♩ = 132

V *Kulhavém tanci* jsou důvtipně použita nepravidelná sforzata.

Allegro non troppo, ♩ = 126

Zmíňme i *Píseň ženců*, ve které nemá zpočátku první hlas žádné předznamenání, zatímco druhý houslista se potýká s šesti křížky.

musical score for *Píseň ženců*. The score is in 3/4 time and features a tempo marking of *poco a poco allarg.*. The key signature is one sharp (F#). The first staff (treble clef) begins with a whole note G4, followed by a half note A4, and a quarter note B4. The second staff (bass clef) begins with a whole note G3, followed by a half note A3, and a quarter note B3. The score continues with various rhythmic patterns and dynamics.

Duo *Preludium a kánon* uvádí závěrečných osm duet čtvrtého dílu, která představují náročná mistrovská díla vyžadující již vyspělejší interprety.

musical score for *Preludium a kánon*. The score is in 2/4 time and features a tempo marking of *Lento, ♩ = 66*. The key signature is one sharp (F#). The first staff (Violino I) begins with a half note G4, followed by a quarter note A4, and a quarter note B4. The second staff (Violino II) begins with a half note G3, followed by a quarter note A3, and a quarter note B3. The score continues with various rhythmic patterns and dynamics, including a *rall.* section.

Skladatel si v *Rumunském*,

musical score for *Rumunském*. The score is in 2/4 time and features a tempo marking of *Allegro, ♩ = 144*. The key signature is one sharp (F#). The first staff (treble clef) begins with a half note G4, followed by a quarter note A4, and a quarter note B4. The second staff (bass clef) begins with a half note G3, followed by a quarter note A3, and a quarter note B3. The score continues with various rhythmic patterns and dynamics, including a *f* section.

Srbském

Musical score for 'Srbském' in B-flat major, 4/4 time. The score consists of two systems of piano accompaniment. The first system features a melodic line in the right hand with slurs and accents, and a bass line in the left hand with slurs and accents. Dynamics include *sf cresc.*, *sf*, and *sf*. The second system continues the melodic and bass lines, with dynamics including *sf*, *sf*, and *ff*. The score ends with a double bar line and the number (437).

a Transylvánském tanci

Musical score for 'a Transylvánském tanci' in 4/4 time, marked 'Allegro moderato, ♩ = 84'. The score consists of two systems of piano accompaniment. The first system features a melodic line in the right hand with slurs and accents, and a bass line in the left hand with slurs and accents. Dynamics include *f*, *simile dim.*, and *p*. The second system continues the melodic and bass lines, with dynamics including *p*, *f*, and *p*. The score ends with a double bar line and a *f* dynamic marking.

pohrává s metrorytmickou strukturou, s asymetrickými rytmy a častými nepravidelnostmi.

Bartók velmi často ve svých kompozicích vychází z východního lidového základu, tradiční dur-mollový systém obohacuje o staré mody (zejména dórský, lydický a mixolydický), kde kvinta nehraje stěžejní úlohu a septima inklinuje hlavně v pentatonických tóninách ke konsonantnímu charakteru.

V *Arabské písni* pak využívá typickou orientální ornamentiku a virtuózní smyk ricochet v prvních houslích v okamžiku, kdy se hlavní melodie ujímají housle druhé.

The image shows a musical score for a piano introduction. The top system consists of two staves. The right staff (treble clef) begins with a pizzicato section marked 'pizz.' and 'f', followed by an arco section marked 'arco' and 'p, sul tasto'. The left staff (bass clef) provides a harmonic accompaniment. The second system continues the piece, with the right staff featuring a melodic line marked 'mf' and the left staff providing accompaniment marked 'mf'.

Zpestření přináší i předposlední část, která je zkomponovaná v pizzicatu,

The image shows a musical score for 'Allegretto' in 3/2 time, with a tempo marking of quarter note = 116. The score is in G major. The top system shows the right hand playing a melodic line marked 'mf' and the left hand playing a pizzicato accompaniment marked 'p'. The bottom system continues the piece, with the right hand playing a melodic line marked 'p' and the left hand playing a pizzicato accompaniment marked 'mf'.

ve velmi rychlém *Scherzu* je pak v partu druhých houslí efektně použité i pizzicato levou rukou nad kvintovou prodlevou.

The image shows a musical score for a Scherzo. The top system consists of two staves. The right staff (treble clef) features a melodic line marked 'ff' with a fermata. The left staff (bass clef) features a pizzicato accompaniment marked 'pizz.' and 'mf', followed by an arco section marked 'arco' and 'p'. The bottom system continues the piece, with the right staff featuring a melodic line marked 'ff' and the left staff featuring a pizzicato accompaniment marked 'pizz.' and 'mf', followed by an arco section marked 'arco' and 'p'.

V koncertní praxi je možné využít čtyř níže uvedených možných návrhů na ucelený cyklus určený pro provádění attacca bez ohledu na nástrojovou vyspělost.

- I. 44., 19., 16., 28., 43., 36., 21., 42.
- II. 17., 38., 37., 10., 35., 39.
- III. 11., 22., 33., 4., 34.
- IV. 1., 8., 6., 9.⁷

Mistrovské dílo zařazují s oblibou do programů svých recitálů i houslisté se světovým renomé. Např. Yehudi Menuhin si 44 duet zahrál s Wolfgangem Schneiderhahnem a opus i natočil s Nellou Gotkovskou, kompletní cyklus nahráli i André Gertler a Josef Suk, Itzhak Perlman spolu s Pinchaselem Zukermanem, Alberto Lysy s partnery Sophií Reuterovou a Sándorem Véghem. Netradičním způsobem dua nahrála Iva Bittová a Dorothea Kellerová - vedle houslových partů zní i zpěv a komplet je doplněn čtyřmi improvizacemi.

Výrazných prvotřídních kompozic pro dvojce housle, které jsou přístupné i dětskému věku a na kterých je možné rozvíjet a tříbit jak hudebnost, tak nástrojovou techniku, není mnoho. Béla Bartók zkomponoval inspirativní a přínosná dueta, která si zaslouží častější použití v pedagogické praxi i prezentaci na českých koncertních pódii. Analyzovaný cyklus rovněž dokazuje, že již rané etapy nástrojové výchovy lze přirozeně propojit s hudbou dvacátého století.

Literatura

NAVRÁTIL, M. *Béla Bartók, život a dílo*. Ostrava : Montanex, 2004.

PÁLOVÁ-VRBOVÁ, Z. *Béla Bartók, život a dílo*. Praha : Státní hudební vydavatelství, 1963.

MIHULE, J. *Bohuslav Martinů – profil života a díla*. Praha: Supraphon, 1974.

MIHULE, J. *Martinů – osud skladatele*. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2002.

e-mail: gabriela.kubatova@email.cz

⁷ BARTÓK, B. *44 Duets for Two Violins Sz. 98, BB 104*. Universal Edition UE 10452b, Neuausgabe 1992, revision Peter Bartók.